

„KIRÁLY, PÁSZTOR ÉS NYÁJ EGY LEGYEN!”
Az uralkodócsalád reprezentációja az 1867–1918 közötti
magyar populáris olvasmányokban és hatásuk a szóbeli
hagyományokra

„Mehalt Ferenc József oda a boldogság,
mehalt Kossuth Lajos oda az igazság!”¹

A 19. századi Habsburg-család tagjainak megjelenése a folklórban és a populáris kultúrában interdiszciplináris kutatási problematika.² Magába foglalja a szövegfolklorisztika mondai hőskutatását, az antropológia hőskultusz-kutatását, az uralkodói reprezentáció, a szimbolikus politizálás kérdéskörét. A szerteágazó témakörből írásomban egy kérdésre kívánok koncentrálni, azt szeretném felvázolni, hogy Ferenc József, valamint Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös folklórjának keletkezésében, majd alakulásában volt-e, és ha igen, mi módon szerepe az uralkodócsaládot népszerűsítő, a nagyközönségnek szánt populáris olvasmányoknak.

Választ szeretnék adni arra a kérdésre, hogy vajon az elmúlt bő száz évben gyűjtött, részben publikált, többségében publikálatlan folklór szövegtörzset³ Ortutay Gyulának 1939-ben megfogalmazott álláspontját támasztja-e inkább alá, aki a II. világháború kitörésének évében ezt írta:

„Kossuth Lajos [...] körszakállas képe a parasztszobák faláról Ferenc Józseffel együtt tekint ránk: a halálban s a nép tudatában már régen megbékélt a két ellenfél.”⁴ Vagy 13 évvel később, 1952-ben a 48-as centenáriumi néprajzi gyűjtést összegző, az *Ethnographiában* megjelent, programszerű tanulmányának,⁵ a *Kossuth Lajos alakja a ma-*

¹ 1848-as hagyományok. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum (a továbbiakban EA) 2112/42. (Bakta)

² Vö. LANDGRAF 1997. 50-112.

³ Kálmány Lajos már 1914-ben megjelent *Hagyományok* című munkájában közölt Rudolf-mondákat, illetve Herrmann Antal 1916-ban az *Ethnographia* című folyóirat lapjain összegezte a korabeli Rudolf-hagyományokat.

⁴ ORTUTAY 1939. 36.

⁵ ORTUTAY 1952. 263-307.

gyar néphagyományban című írásának az alapkoncepcióját, hogy: „A Habsburg elnyomók, az ország megtámadói, a nemzetiségek felizgatói ellen csendül ki e dalokból a legmélyebb gyűlölet.”⁶ Feldolgozva a Néprajzi Múzeumban őrzött centenáriumi gyűjtés gyűjtőfüzeteit,⁷ szembesültem azzal, hogy Ortutay Gyula tanulmánya, de a gyűjtésből megjelent válogatás is csak úgy és annyiban támaszkodtak az országos gyűjtés adataira, eredményeire, amennyiben azok azt az előzetes koncepciót támasztották alá – összefüggésben az országos megemlékezések ideológiai szándékával –, hogy a forradalom és a szabadságharc folklórjának kiemelt alakja Kossuth Lajos volt. A folklórtörténetek Habsburg-képének vizsgálata mind a két világháború között, mind a II. világháború után politikailag kényes volt, kutatását kerülték a magyar szövegfolkloristák.

Sem szűkebben a 48-as centenáriumi gyűjtés, sem tágabban a magyar folklórgyűjtések alapján nem állja meg a helyét az a történeti vélemény, hogy az eleven Kossuth-hagyományok miatt pozitív tartalmú Ferenc József-folklór nincs, személyisége, politikai karaktere miatt, a hivatalos ideológia dacára a magyar paraszti világkép a legkevesebb megértést mutatta volna iránta.⁸ Ferenc József-folklór egyrészt van, nemcsak elszórt adatokban, invariáns történetekben, katonadalok szövegében bukkan föl a neve, hanem mondatípusok, motívumok kötődnek hozzá. Másrészt nemcsak negatív, hanem nagy gyakorisággal pozitív alakként is megjelenik a folklórszövegekben, közlésekben. Harmadrészt nem csak általában a folklórban, hanem gyakran egyetlen mesélő történeteiben is megfér 48 dicső emlékezete és a király tisztelete.

A szabadságharcra és a kiegyezésre vonatkozó szóbeli hagyományok egy jelentős részét nem sokkal a II. világháború után jegyezték le, majd az 1960-as években, amikor a háborús veszteségek, majd a társadalmi-politikai változások nagy terhet róttak a magyar lakosságra, többek között arra a falun élő agrárnépességre, akik közül a gyűjtés adatközlői jobbára kikerültek. Joggal érezhették úgy, hogy az ő életük sokkal nehezebbé vált, mint nagyszüleiké volt. Ezekben a néprajzi gyűjtésekben a kiegyezés, az Osztrák-Magyar Monarchia

⁶ DÉGH 1952. 30.

⁷ Az 1848-as Néprajzi Bizottság által a forradalom és a szabadságharc százéves évfordulójára meghirdetett országos néprajzi gyűjtést korábbi tanulmányaimban bemutattam, többek között LANDGRAF 1997. 68-74.; LANDGRAF 1998. 116-118.

⁸ GERŐ 2004. 105.

időszaka nagy gyakorisággal mint boldog békeidő jelenik meg. A két generációval idősebb ősöknek lehetősége volt az önálló gazdálkodásra, vállalkozásra, és amit nagyon sokan szóba hoztak, a pénznek értéke volt,⁹ így a 48-as gyűjtésben számos ilyen megjegyzéssel találkozunk, amikor „teli vót a parasztnak, a szegény parasztnak a búza komrája búzával...”¹⁰ „De annyival jobb vót, hogy pénzér mindent lehetett kapni. Olyan jó világ, mint Ferenc Jóskáé, többet sohase lesz.”¹¹ „Olcsóság vót ott akkó. [...] Krajcár vót egy krigli sör.”¹² Nem csoda, ha a gyűjtés feldolgozása megakadt az 50-es évek kezdetén. A Kossuth-hagyományok egyik sűrűn előforduló közlése, hogy Kossuth törölte el a robotot,¹³ majdnem ugyanolyan gyakran kapcsolták a megkérdezettek ezt Ferenc Józsefhez. (A robot „Ferenc Jóska alatt szűnt meg 48-ban.”¹⁴ Sőt olykor egyenesen a király érdeméért szólnak róla: „Amikor már Ferenc József lett a király, ő alatta megvót a népnek mindene. Ő szabadította fel a jobbágyokat is.”¹⁵) Többek között ezek azok a momentumok, amelyek nyomán Ferenc József alakja a „magyar nép atyja”-szerepében kezdett összefonódni Kossuth Lajoséval.

A pozitív Ferenc József-kép kapcsán a történészek első kérdésfelvetése többnyire az, hogy vajon ebben mekkora része lehetett a királyt népszerűsítő propagandának, őt a népei ügyén fáradhatatlanul tevékenykedő uralkodóként mutató ábrázolásoknak, publikációknak. Kétségtelen, hogy 1867 után nem csak az osztrák udvar, hanem a kiegyezést támogató magyar hatalmi, politikai körök is szorgalmazták az olyan kiadványok megjelentetését, melyek a kiegyezést, az uralkodó és a nemzet között megbomlott kölcsönös bizalom, harmónia helyreállítását éltetik, igyekeztek összeegyeztetni a királyhűséget és a nemzeti önbecsülést.

⁹ EA 2060/38. (Zalaszentmihályfa)

¹⁰ MTA BTK Néprajztudományi Intézet Mondaarchívum (a továbbiakban MTA MOA) 12699. (Kunszentmárton).

¹¹ EA 2060. 2. (Böde). További adatok: EA 2112. 32. (Szalonna); EA 2054. 41. (Hernádtihany); EA 2119. 88. (Tiszafüred); EA 2119. 115. (Tiszaszöllős); EA 2112. 7, 41. (Rakaca); EA 2112. 32. (Szalonna); EA 2116. 174. (Mecsekalja); EA 2065. 294. (Kunhegyes); EA 2036. 265. (Gyoma); EA 2080. 9. (Gönc); EA 2038. 289-290. (Mezőtúr).

¹² EA 2044. 20–21. (Rádfalva).

¹³ Vö. LANDGRAF 2004. 359.

¹⁴ EA 2060. 2. (Böde); további adatok: EA 2112. 38. (Alsógaly); EA 2116. 171. (Szentlőrinc).

¹⁵ EA 2054. 22. (Tállya).

A következőkben tehát vegyük szemügyre, hogy melyek voltak azok az olvasmányok, amelyek a széles nagyközönségnek szóltak és a néprajzi gyűjtések tanúsága szerint is eljutottak a nép körébe. (Nem foglalkozom itt és most a 19. századi alfabetizáció kérdésével, illetve hogy ezek az olvasmányok a társadalom mely rétegéhez, és mi módon jutottak el.) Ezek a következők voltak:

- Iskolai könyvek, útmutatók, segédkönyvek iskolai ünnepek megrendezéséhez
- Emlékalbumok
- Kalendáriumok
- Ponyvák
- Anekdotalgyűjtemények
- Sajtótermékek

Az iskolai ünnepek megrendezéséhez az útmutatókat alapvetően nem olvasmányoknak szánták, hanem pedagógiai segédanyagoknak. A népiskolai tanítók munkáját akarták megkönnyíteni a koronázási évfordulók, a király név- és születésnapjára, Erzsébet királyné nevenapjára, majd 1899-től emléknapjának megünneplésére szolgáló útmutatókkal, amelyek segítségével a tanítók, tanárok hamar össze tudták állítani az évente megtartott ünnepélyek műsorát. Ezekben dicsőítő verseket, prózai szövegeket, imákat találunk, mintaszövegeket az emlékünnepek szónoklataihoz.¹⁶

Az emlékalbumok ugyanazon alkalmak tiszteletére készültek, mint amelyekre az iskolai útmutatók: az 1867-es koronázásra, a koronázás évfordulóira, az uralkodócsalád különböző tagjainak név- és születésnapjára, házassági emléknapjaira. Erzsébet tiszteletére már életében is számos, de halálakor különösen sok ilyen emlékalbum jelent meg.

Az elhunyt királyné emlékére az iskolaszéki kerületekben „Erzsébet-köröket” alakítottak, többek között ezek működésében és

¹⁶ Lásd pl. Koronázási emlékfűzet 1907. Hymnus (éneklük a tanulók); Megnyitó (az igazgatóság vagy hatósági tag rövid bevezetője); A királyért. Tárkányi Bélától (szavalja egy tanuló); Éljen a király. Rudnyánszky Gyulától (szavalja egy tanuló); Ünnepi beszéd (mondja egy tanító); Király-hymnus (éneklük a tanulók); Jó királyunk soká éljen. Rudnyánszky Gyulától. (szavalja egy tanuló); Dal a királyra. Kozma Sándortól (szavalja egy tanuló); Záróbeszéd (mondja az igazgató); Szózat (éneklük a tanulók).

rendezvényein fontos szerepet kaptak az emlékalbumok. Egy részükben az uralkodóház tagjai, közméltóságok, arisztokrata családok tagjai, a művészvilág nagyjai vallottak az ünnepeltről, Erzsébetről, méltatták köz- és magánéleti erényeit versben és prózában egyaránt. Az albumok egy másik típusát alkotják, amelyekben az ünnepelt életének nevezetes eseményeit idézik fel anekdotisztikusan. Életképeket, érzelmes történeteket tettek közzé az uralkodócsalád életének eseményeiről. Ezek a kiadványok kevés képet, leginkább szövegeket közöltek.

Az ünnepek szervezését segítő kézikönyvek és az emlékalbumok szerzői között találunk elismert írókat, költőket, mint például Jókai Mór, Bajza József, de akadnak köztük ismeretlen, helyi verselő tanárok is.

A kalendáriumok sokszor merítettek az emlékalbumok történeteiből, amelyek olykor ponyvára is kerültek.

A kalendáriumok 1867 előtt kerültek a direkt politikai állásfoglalást, tartózkodtak 1848/49, de még az uralkodó nevének említésétől is, 1867 után viszont nyíltan politizáltak. A 48-as hőskről és az uralkodóház tagjairól szóló írások, történetek, versek nemcsak a kalendáriumok úgynevezett szépirodalmi részébe kerültek be, hanem a politikai aktualitások közé is,¹⁷ és nem csak az elsősorban állami és magán tisztviselőknek, birtokosoknak, gazdálkodóknak, gyárosoknak, jómódú iparosoknak, ügyvédeknek, kereskedőknek, lelkészeknek, tanítóknak szánt, gazdag kiállítású úgynevezett nagynaptárakban, hanem a méretben, oldalszámban, kiállításban szerényebb, a széles nagyközönségnek szánt kisanptárakban is.

A tanulmány címében szereplő idézet részlet:

„Király, pásztor és nyáj egy legyen! [...]
Mert hol egyetértének a honnak fiai
És nincsen árulás, nincsen pártoskodás,
Ott tenyész a jóllét, ott a boldogulás.”¹⁸

1868-ban jelent meg a Kis képes naptárban az *Egy honleány álma a honvédek sirján* című vers részlete, e szavakkal biztatja, erősíti Szűz Mária a 48-as honvédeket sirató honleányt.

¹⁷ Lásd *Kis képes naptár* 1867. II. beköszöntő.

¹⁸ *Kis képes naptár* 1868. 12.

Az 1867 és a Monarchia bukása közötti időszak kalendáriumai gyakran méltatják a kiegyezést. Elismerően szólnak „Ferenc József magyar királyról”, aki „visszahelyezte a magyarokat ősi jogaikba“, aki bízott „e mindig hű s jó magyar népben”, aki „Árpádnak nyelvén szóla Budán az országgyűlésén”.¹⁹ A kalendáriumok úgy magyarázták az elmúlt évtizedek eseményeit, hogy a szabadságharc bukását árulás okozta, hiszen a magyarok hőiesen és eleinte eredményesen küzdöttek a túlerő ellen. Az uralkodó ekkor még fiatal, tapasztalatlan volt; gonosz, rossz tanácsadók sugallták az aradi kivégzéseket.

„Ifjú, csak 18 éves fejedelmünket
Aki nem ismerte ős intézményünket
Átkos tanácsadók ellenünk hajtották.
[...] elszakították a királyt a népétől.”²⁰

A megbékélés Erzsébet királynénak köszönhető, aki mint Magyarország védő- és őrzőangyala, patrónusa békét teremtett az uralkodó és magyar népe között. A kiegyezés kapcsán két politikus, Andrássy Gyula és Deák Ferenc szerepét hangsúlyozzák a kalendáriumok, ahogy az emlékalbumok is:

„Tudjátok ugy-e, hogy milyen nehéz, **dicső és szomorú végű harcot folytatott 1848/49-ben a magyar a legnagyobb kincsért: a szabadságért. Fiatal ember volt akkor I. Ferenc József. Gonosz tanácsadók vették körül, kiknek szavára hajolva, nem koronáztatta meg magát, mikor trónra lépett. A mi alkotmányunk pedig csak akkor ismeri el az uralkodót törvényes királynak, ha megesküszik arra, hogy évszázados törvényeinket megtartja, s ha szt. István koronáját fejére teszi.** Amde gonosz tanácsadók súgták a fiatal uralkodó fülébe, hogy ezt nem kell neki megtenni. A nemzet így vérig sértve, fegyverrel követelte a törvény megtartását, – de amint tudjátok, **dicső szabadságharcunkat leverte a segítségül hívott orosz.** Éjszaka, sötét és vigasztalan éjszaka borult reánk.

Az uralkodó és a nemzet azt hitte, hogy soha nem lesz ennek vége. És a megpróbáltatás e nehéz idejében **egy angyal jött a mi segítségünkre**, a mi megdicsőült emlékű nagyasszonyunk, az uralkodó hitvese: **Erzsébet királyasszony. Mesélt a**

¹⁹ *Kis képes naptár* 1868. 10.

²⁰ *Nagy képes naptár* 1868. „Az Isten nem büntet bottal, vagy különös sorsa egy muszkavezetőnek Magyarországon.”

mi nemzetünk királyhűségéről, melyről a történelem lapjai tanúskodnak, eltávolította a gonosz tanácsadókat s a mi királyunk hallgatott a nagyasszony szavára. A haza bölcsét hívta nagyasszonyunk segítségül, s Deák Ferenc boldogan sietett az uralkodóhoz elmondani, hogy a magyar élni s halni kész a királyért. Azután bevezették az uralkodó elé jövő reménységüket, szemük fényét, a **kis Rudolf trónörökösét, ki a mi zengő nyelvünkön kérte az édes apját, hogy béküljön ki a magyarokkal,** kikről olyan sokat, olyan szépet mesélt neki édesanyja, meg a nevelői.”²¹

Azért emelem ki épp ezt a kalendárium részletet, mert annak minden elemét megtaláljuk a néprajzi gyűjtésekben is. Rossz tanácsadók vezették az uralkodót, Ferenc József megkegyelmezett volna az aradi tábornokoknak, anyját vagy Haynaut nevezik meg bűnösnek. „Azt tette akkor, amit az udvari emberek mondtak neki.”²² Azt is mondták, hogy az anyja, Zsófia főhercegné közbenjárására végeztette ki a tábornokokat:

„Tizenhárom vértanút fölakasztatott öfölsége; mer öfölsége nem akasztatta vóna föl őket, de aszonta neki ja zannya, hogy ha most eszt e nem követed velük, akkor a sarjai, azok támadnak föl ellene.”²³

A 48-as gyűjtés adatközlői közül sokan elmondták, hogy a fordulatot, változást a koronázás hozta meg.²⁴ „Ferenc Jóska hiába vót osztrák császár a magyarok királynak nem fogadták el csak 67-ben, mikor aláírt a 13 pontnak.”²⁵

Az Erzsébet-folklórban nagyon sok variánsa van azoknak a történeteknek, amelyekben ő beszéli rá valami jó cselekedetre házastársát, például a 48-as honvédek szabadon bocsátására, valamiféle büntetés eltörlésére, de a leggyakoribb jótéteménye, hogy Ferenc

²¹ N.N. 1907. 9.

²² EA 2065. 294. (Kunhegyes). további adatok: EA 2111. 20. (Cegléd); EA 2036. 235. (Gyoma); EA 2065. 164, 575. (Pusztamérges); EA 2061. 93. (Békéscsaba); EA 2061. 19. (Gyoma).

²³ EA 2035. 272. (Kaposmérő).

²⁴ EA 2112. 37, 253. (Aszaló); EA 2038. 284. (Mezőtúr); EA 2053. 27. (Sárbogárd); Ethnológiai Adattár 2112. 162. (Bakta).

²⁵ EA 2113. 109. (Kisterenye).

Józseffel ő töröltette el a botozást. Ez még gyakoribb a néprajzi gyűjtésekben, mint hogy ő egyengette a kiegyezés ügyét az udvar és a magyarok között.²⁶ Ezekben a szövegekben is úgy szerepel Ferenc József, mint akit megtévesztettek rossz szándékú segítői, de hajlik felesége jó tanácsaira, megkegyelmez, megbocsát, „jó királyként” cselekszik.

Már az 1850-es években megjelent a kortársi magyar közvéleményben, hogy Ferenc Józsefnek majd 13 családtagjával kell bűnhődnie az aradi tizenhármak kivégzéséért, az isteni harag első jelének vélték gyermeke, Zsófia halálát az 1857-es magyarországi látogatás alkalmával.²⁷ Az emberi arányérzék számára irreálisan sok erőszakos halál, mely az uralkodó családját sújtotta, könnyen beépülhetett a folklórbá, válhatott történeti monda témájává, mert a mondai műfaj egyik fontos jellegzetessége a *bűn büntetlenül nem maradhat*-tematika.

„Ferenc Józsefet megbüntette az Isten, amiért annyi rosszat tett a magyarral fiatal korában. Az egész családja, fia, felesége mind meghaltak. Megátkozta őt valaki, gondolom, nem is egy.”²⁸

Az a vélekedés, hogy Ferenc Józsefet átok sújtotta, napjainkban is élő és gyűjthető folklór.

Az írott kultúra hatását mutatják azok a szövegek, melyekben az uralkodócsalád magánéletének eseményeiről, pletykáiról, szeretőiről beszélnek az adatközlők, különösen a Rudolf haláláról, öngyilkosságáról szóló narratívumokban mutatható ki a sajtó hatása.²⁹

A Ferenc József-hagyományok kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül az anekdotagyűjteményeket, egyébként a kalendáriumok és az emlékalbumok is gyakran közöltek anekdotákat. A két legismertebb gyűjtemény: Gracza György *A nevető Magyarország*, ebben olvasható *A király szivarjai*, *A király és Andrássy Gyula gróf*, *A királyné és a verscsinálás*, *Addig éljen...* történetek), Tóth Béla köny-

²⁶ Erzsébet királyné folklórjáról összefoglalást adtam egy korábbi tanulmányomban. Lásd LANDGRAF 2001.

²⁷ Vö. GERŐ 1988. 94.

²⁸ EA 2065. 295. (Karcag). További adatok: MTA MOA 5501 (Csákvár); EA 2112. 34. (Szalonna).

²⁹ EA 2065. 123. (Nádudvar); EA 2065. 124. (Kenderes); EA 2119. 136. (Kunmadaras).

vében, *A magyar anekdotakincsben* is szerepel 10, az uralkodóval kapcsolatos anekdota, de ezek közül egyetlen, a *Debreceni kocsis* anekdotája, ami felbukkan néprajzi gyűjtésekben is, számos változatban.³⁰ Ezeknek az anekdotáknak az olvasói elsősorban közeposztálybeliek voltak és ennek a társadalmi rétegnek folklórájába épülhettek be leginkább.

A centenáriumi néprajzi gyűjtésben szép számmal találunk személyes élményekre épülő történeteket, memoratokat, amelyek a király magyarországi látogatásaira emlékeznek, külön csoportot alkotva a Ferenc József-hagyományban. A látványos ceremóniák, az ünnepélyes fogadtatások emléke fentmaradt a családokban, különösen akkor, ha az emlékezetet egy-egy kép, emléktárgy is erősítette.³¹

A lokális hagyományok közül ki kell emelni a gödöllőit. A királyi család tagjainak folklórja a személyes érintkezések révén, azáltal, hogy az itteniek gyakrabban láthatták, különösen Erzsébetet a lovaglásai alkalmával egy gazdag helyi folklórt eredményezett, erre már a kortársak is felfigyeltek és ezek a történetek nem egyszer beépültek az uralkodópárt méltató emékalbumokba is, tehát az oralitásból az írásbeliségbe.

A populáris olvasmányok mellett most nincs mód, hogy az emléklapokról, az uralkodó képekről is szót ejtsek. A király arcképével megjelenő tárgyak (katonai emléklapok, olcsó olajnyomatok, falvédők, képeslapok, tányérok, poharak) gyártása az I. világháború idején vált tömegmértévé, árasztották el a piacot és váltak olyan olcsóvá, hogy a parasztportákra is eljuthattak, erősítve a *népünk jó atyja, jó királyaképet*.³²

A populáris olvasmányok típusainak áttekintésével, mintaképként szolgáló hatásuk felvázolásával azonban nem oldottuk meg a Habsburg-folklór, szűkebben a pozitív Ferenc József-kép eredetének kérdését, ugyanis a királyi család oralításban élő történe-

³⁰ Tóth Béla könyve a későbbi anekdota- és szállóige-gyűjtemények számára elsőszámú forrásként szolgált: PÁPAY 1928; BÉKÉS 1966; SZÜCS 1989.

³¹ EA 2119. 64. (Tiszafüred); Ethnológiai Adattár 2111. 285. (Cegléd); EA 2059. 71. (Gyöngyöstarján); „Édesanyám mesélte, hogy Ferenc József itt vót, egy emelvénnyül beszélt.” EA 3528. 6. (Doboz); „Itt is járt lenn Ferenc József Szentésén. Mikor végigjött Csabán kérésztül, Vésztót is útba ejtette. Kiállott a térre...” EA 2034. 290. (Vésztő).

³² Vö. LANDGRAF 2007. 293-311; KOVÁCS 1985; KOVÁCS 1987.

teinek leggyakoribb és legváltozatgazdagabb típusai közvetlenül nem vezethetőek vissza a propaganda írott és képi forrásaira, a populáris olvasmányok hatására. A mondakör két típusát szeretném példaként hozni.

A gyűjtött szövegek mennyiségét és variánsait tekintve az egyik leggazdagabb mondatípus, amit Ferenc Józsefhez és Erzsébet királynéhez kötnek, az a *késétt kegyelem* mondatípus. Ferenc József a maga elhatározásából vagy még több esetben Erzsébet sugalmazására megkegyelmez az aradi tizenhármaknak, de a kegyelmi parancs nem érkezik meg időben a futár szándékos vagy vétlen késlekedése miatt, esetleg Haynau nem vesz róla tudomást, és a parancs ellenére kivégezteti a honvédtábornokokat.

„A harc leverése után nagy vigasság volt Bécsben, csak Erzsébet királyné szomorkodott. Kérdezték, mért búsul és azt mondta azért a 13-ért, amelyik Aradon van elfogva. Ferenc Jóska, hogy a feleséginek kedvezzen, kegyelmet adott nekik és futárral küldte az írást, de a futár rosszindulatú volt és későn érkezett, arra már a kivégzések befejeződtek.”³³

A *késétt kegyelem* mondatípus a magyar folklórban ismert Bánffy Dénessel kapcsolatban, a főúrt Erdély nagyurai Bethlen várába záratták és kivégeztették, Apafi Mihály kegyelme pedig későn érkezett. Néhány helyi hősről is mesélik, de a legismertebb az aradi tizenhármakkal kapcsolatban.³⁴ Ferenc József a populáris olvasmányokban kegyes, megbocsátó, igazságos uralkodóként szerepel, akit fiatal korában megtévesztettek, rossz tanácsadók vagy másutt anyja kezdeményezésére végeztette ki az aradi tábornokokat, de egyik olvasmánytípusban sem található annak nyoma, hogy a kegyelmi parancs el is készült volna, csak a futár későn érkezett meg.

A másik pedig a Rudolf-mondakörön belül a *Rudolf és a Rothschild fiú* mondatípus. Variánsai Rudolf halálát, száműzetését, bujdosását a trónörökös és a zsidó fiú közti konfliktusra vezetik vissza. E mondatípus valamennyi változatában Rudolfnak azért kell meghalnia, elbujdosnia, mert Rudolf megöli a fiatal Rothschild fiút. A konfliktus kiváltója többnyire az a kérdés, hogy melyikük a nagyobb

³³ SÁNDOR 1953. 171.

³⁴ Vö. SÁNDOR 1948. 138-145. További adatok: DÖMÖTÖR 1998. 87-88.; Ethnológiai Adattár 2097. 67. (Magyaregres).

úr. A zsidó fiú olykor maga dicsekszik a gazdagságával. Olykor Rudolf teszi próbára azzal, hogy ledobja a szivarját, a csákóját, és megköveteli, hogy a fiú vegye föl, de az vagy megtagadja vagy kölcsönösséget vár el Rudolftól, hiszen ők nagyobb urak, mint a király és a családja, hiszen otthon Ferenc József képén, azaz pénzen járnak, ezért öli meg. Többnyire a két fiú az összeszólalkozás előtt jó barát, olykor rokonságban vannak, sőt több esetben mostohatestvérek. A tragédia abban teljeseedik ki, hogy Ferenc József a tudtán kívül ítélkezik a saját fia fölött. Nem apaként, hanem uralkodóként dönt, az életért élet jár, a gyilkosnak meg kell halnia. Az ítélet kimondása után tudja meg, hogy saját fiát küldte a halálba. A görög sorstragédiákat idéző helyzetben olykor fölloldozást, megoldást hoz az, hogy a trónörökös elbujdosik, száműzetésbe megy, helyette valaki mást temetnek el, viaszból, gipszből készítenek egy bábut és azt temetik el.³⁵ Nemcsak ebben a típusban, hanem általában a Rudolf-mondák középpontjában az áll, hogy a trónörökös megsért egy normát, írott vagy íratlan törvényt, szabályt, ez lehet politikai vagy magánéleti konfliktus, mint a fentiekben láttuk, gyilkosság, esetleg rangon aluli házasság, házasságtörés, lányrablás vagy hatalomféltség. Az uralkodó, Ferenc József jelenti többnyire az ellenpólust, aki szigorúan betartatja, visszaállítja a normát, akár Rudolf meggyilkoltatása árán is,³⁶ olykor a trónörökös nem tud másként elszámolni a lelkiismeretével, mint hogy öngyilkosságba menekül.³⁷

Ennek a történetnek nyoma nincs az uralkodót népszerűsítő kiadványokban és a sajtóban sem.

Ahogy a történeti hősök folklóriját általában, úgy a Habsburg család szóbeli hagyományait is a történeti valóság, a mesélő közvetlen élményei, tapasztalatai, fantáziája, az olvasmányélmények, azok propagandisztikus céljai, de nem utolsó sorban a folklór törvényszerűségei, motívumai, történet- és hőstípusai formálták. A néprajzi gyűjtések narratíváinak egy jelentős részében Ferenc József a 48-as hősök ellenpontjaként, szimbólumként, az ellenséges hatalom megtestesítőjeként, különösebb tulajdonságok felruházása nélkül

³⁵ KÁLMÁNY 1914. 216.; ERDÉSZ 1968. 494–495. MTA MOA 9597; KÁLMÁNY 1914. 159-160. MTA MOA 1816; LUBY 1985. 63.; MTA MOA 5470. (Korond); HERRMANN 1916. 11. MTA MOA 163.; MTA MOA 11531.

³⁶ MTA MOA 5474. (Lipót); MTA MOA 5475. (Galgamácsa).

³⁷ MTA MOA 5475. (Istensegíts); Bodnár Bálint gyűjtése. Nyíregyháza Sóstói Archivum 395-67. (Tiszalök).

jelenik meg. Azok a történetek, amelyekben Ferenc József alakja összetettebb, szövegei epikusabbak, kidolgozottabbak, érdekeseek igazán a szövegfolklorisztikai kutatás számára, amelyekben alakja a történeti mondák „jó királyának” jellemvonásait (népe ügyét mindenekelőtt szemmel tartó, igazságos, könyörületes, megbocsátó) ölti magára.

IRODALOM

BÉKÉS István

1966 *Legújabb magyar anekdotakincs*. Gondolat, Budapest.

DÉGH Linda

1952 *A szabadságharc népköltészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

DÖMÖTÖR Ákos

1998 *Hősök és vértanúk*. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

ERDÉSZ Sándor

1968 *Ámi Lajos meséi*. I-III. kötet. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII-XV. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GERŐ András

1988 *Ferenc József, a magyarok királya*. Novotrade, Budapest.

2004 *Képzelt történelem*. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. PolgART, Budapest.

HERRMANN Antal

1916 Rudolf királyfi a mondában. *Ethnographia* XXVII. 1-20.

KÁLMÁNY Lajos

1914 *Hagyományok* I. Néphagyományokat-gyűjtő Társaság, Vác.

KOVÁCS Ákos

1985 *Magyarországi falvédőfóliárok.* ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke; MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

1987 *A magyarországi falvédők feliratai.* Corvin, Budapest.

LANDGRAF Ildikó

1997 *XIX. századi hősök és hőstípusok a magyar történeti mondahagyományban.* (Kossuth Lajos és a Habsburgok). Budapest (kandidátusi disszertáció, kézirat).

1998 Ellenségkép a 48-as szóbeli hagyományokban. In Kríza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet.* Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulójára. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 115-129.

2001 Erzsébet, a magyarok királynéja – második Szent Erzsébet. In Barna Gábor (szerk.): *A Szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában.* A magyar szentek tisztelete. Szegedi vallási néprajzi könyvtár 8. Néprajzi tanszék. Szeged.109-127.

2004 „Emléközzünk Kossuth Lajosra...” Valóság és költőiség a Kossuth-hagyományban. In Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában III.* Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. L'Harmattan, Budapest. 347-372.

2007 Kossuth Lajos körszakállas képétől a koronázási emléklapokig. 19. századi populáris grafikák paraszti környezetben. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 293-311.

LUBY Margit

1985 *Népmondák Szabolcs-Szatmárból.* Folklór és Etnográfia 21. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

N.N.

1907 *Koronázási emlékfüzet 1867-1907.* I. Ferencz József Magyarország apostoli királyának megkoronázása 40 éves

évfordulójának ünnepére. Népiskolai növendékek számára. Esztergom, Kiadja és nyomtatja: Buzárovits Gusztáv.

ORTUTAY Gyula

1939 Rákóczi két népe. In: *Régi magyarok*. Szabó Zoltán előszavával. Mefhosz Könyvkiadó, Budapest. 5-48.

1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. *Ethnographia* LXIII. 263-307.

PÁPAY István

1928 *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról*. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből. Apostol nyomda, Budapest.

SÁNDOR István

1948 A késett kegyelem mondái. *Ethnographia* LIX. 138-145.

1953 Világos és Arad a magyar néphagyományban. *A Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történelmi tudományok osztályának közleményeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 105-186.

SZÚCS Ernő

1989 *Debreceni anekdoták*. Folklór és Etnográfia 49. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

TÓTH Béla

1888–1903 *A magyar anekdotakincs*. I-V. kötet. Budapest